

Aristoteles Felsefesi ve Hukukun Önkabulleri: Akıl, Özgürlük ve Eşitlik

Muttalip ÖZCAN*

Her toplumsal yaşam tarzı ve bunu sürdürmekle görevli her devlet veya yönetim tipi ayırt edici özelliğini anayasasında bulur. Her bir anayasa, insanların ne için bir araya geldiklerini, yani toplumsal -ve dolaylı olarak bireysel- yaşamın ereğinin ne olduğunu, neden bir devlet kurduklarını ve dolayısıyla bu toplumu oluşturan her bir insanın ne için yaşadığını ve/veya yaşaması gerektiğini -yani, hayatta baş değer olarak kabul edilmesi gerektiğine inanılan şeyin ne olduğunu- somutlaştırıp ilan eden bir üst hukuk belgesidir. Anayasada dile getirilen bu “ne için”, toplumsal ve bireysel yaşamın olduğu kadar devletin de ereğidir; devletin varlık sebebidir. Bir ülkenin iç hukuku da toplumu oluşturan bireylerin bu ereğe, yani değerli sayılan şeye veya şeylere hem bireysel hem toplumsal olarak ulaşmalarını olanaklı kılmak ve/veya bunu kolaylaştırmak amacıyla konulan ve yurttaş-yurttaş, yurttaş-devlet ilişkilerini düzenleyen kurallardan, bu amaç doğrultusunda yapılan/yapılacak düzenlemelerin dayanacağı ilkelerden, kurumların çalışma esaslarından, bu ereğe ulaşmak için sahip olunması gerekenlere karşılık gelen temel haklardan ve benzeri şeylerden oluşur ve dolayısıyla bu erek veya değerli sayılan şey değiştikçe hukuk sistemleri ve ona paralel olarak haktan anlaşılan şey de değişir;

çünkü, hak olduğu düşünülen şey bireysel ve toplumsal yaşamın ereği olan ve insansal bir değer olduğu kabul edilen şeye ulaşmak ve ulaşılan bu şeyi korumak için gerekli olduğu düşünülen şeylerle doğrudan bağlantılıdır. İnsansal bir değer olarak kabul edilen şey veya şeyler ise her çağda doğrudan doğruya egemen insan anlayışından türetilir.

Dolayısıyla, günümüzde, bir ülkede toplumsal yaşamı düzenleyen ve devlet tipini belirleyen en üst ve en bağlayıcı hukuki metin olan ve daha sonra türetilecek kanunların kaynağını teşkil eden ve temel hakları belirleyen anayasalar ve hatta günümüzde bu anayasaların esas alması gerektiğine inanılan uluslararası insan hakları belgeleri de bir çağda ve/veya bir ülkede egemen olan insan ve değer anlayışına, bir anlamda bu “ne için”e göre belirlenir, şekillenir ve farklılaşır. Fakat, asıl mesele şudur: her insan ve değer anlayışı ve buradan türetilen her hukuk sistemi aynı değerde değildir; bazıları tür olarak insanın değerini koruyucu olma anlamında doğru, bazıları da tam tersi gerekçeyle yanlıştır. Dolayısıyla da bazı insan ve değer anlayışları, hukuki konularda, geçerli, sağlam bir felsefi temel sunabilirken bazıları ise mevcut durumu meşrulaştırma aracı olarak iş görür.

* Doç. Dr., Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Bu çalışmanın temel savı ise şudur: günümüzdeki mevcut halleriyle hem insan hakları maddelerinin hem de ülkelerin iç hukuk sistemlerinin türetildiği kaynak olan çağın, “akıl”, “özgürlük” ve “eşitlik” kavramlarına dayalı *egemen* insan ve değer anlayışı çürüktür; bu nedenle de, mevcut hak anlayışı ve hakları korumak amacıyla oluşturulan hukuk sistemleri de sağlam bir felsefi temelden yoksundur.

Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin birinci maddesinde şu ifade yer almaktadır: “Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar”. Bu ifadede yer alan üç terim, yani, *akıl*, *özgürlük* ve *eşitlik* hem çağımızdaki yaygın insan hakları anlayışının hem de ülkelerin iç hukuk sistemlerinin dayandığı temele, çağdaş hukukun önkabullerine karşılık gelmektedir. Hukukun türetildiği bu temel veya önkabul(ler), her çağda olduğu gibi günümüzde de, daima belirli bir insan ve değer anlayışı olarak karşımıza çıkmakta ve bizlere şu inancı dayatmaktadır: tür olarak insan, akıl ve vicdan sahibi, özgür bir varlıktır; öyleyse, sen de *her* insan tekinin akıl ve vicdan sahibi, özgür ve birbirine eşit olduğunu kabul etmelisin. Bu insan anlayışını biraz irdelince görürüz ki, burada içerilen belirleyici insansal değer, yani tür olarak insanın ayırt edici özelliği olarak kabul edilen şey, onun *akıl* sahibi olmasıdır; tür olarak insanın akıl sahibi bir varlık olmasıyla diğer var olanlardan ayrıldığı düşünülür. Diğer özellikler, vicdan ve özgürlük ise bu yetiyle, akılla bağlantılı

insansal değerler, eşitlik de bunlardan türetilen bir varsayım olarak karşımıza çıkar. Ve hukukçulardan sorgulamaksızın bunlara inanmaları ve bu inançtan hareketle de hem insan hakları maddelerini hem de iç hukukun dayandığı ilkeleri türetmeleri ve gerekçelendirmeleri beklenir. Yani, bu önkabul(ler)in bizlere, hem neyin bir hak olduğunu/olması gerektiğini hem de neden bir hak olduğunu söylemesi beklenir.

Başka bir anlatımla, günümüzde hemen hemen her türlü hukuki metin, insan teklelerini, akıl sahibi, yani neyin insana yakışı, neyin yakışmaz olduğu, bir insan olarak ne yapması ne yapmaması gerektiği, neyin doğru neyin yanlış olduğu gibi, enine boyuna düşünerek doğru değerlendirme yapabilmeyi gerektiren konularda kendi başına, yeterli bilgi, yeti ve tinsel donanıma sahip birer varlık olarak kabul etmektedir. Bu birinci önkabulden hareketle de akıl sahibi her varlığın özgür, yani *etki altında kalmadan*, “özgür iradesiyle” ve aklını kullanarak her zaman *doğru* tercihte bulunma veya kanunun emrettiği şeyi yapma kadar yapmama gücüne de sahip olduğu, eş deyişle, her insanın başka türlü de eyleyebilme olanağına sahip olduğu, bu anlamda özgür ve dolayısıyla da yargılanabilir olduğu kabul edilir. Nitekim, bu iki yetiye, yani akıl ve özgürlüğe sahip olmadıkları kabul edildiği için çocuklar ve akli dengesi yerinde olmayanlar cezai yaptırımdan muaf sayılır; yukarıda sayılan insansal vasıflara sahip olmadıkları için yargılanamaz oldukları kabul edilir. Bu iki önkabulden hareketle de, günümüz hukukçuları ya da mevcut hukuk sistemleri insanların eşit olduğunu varsayar, ama eşitliğin ne olduğunu ve

insanların neden eşit olduklarını yeterince açıklayamaz. Çoğunluk tarafından kabul edilen görüş, eşitliğin, insanların yasalar önünde eşit olduğu, hiç kimsenin yasalar karşısında ayrıcalıklara sahip olmadığı fikrini dile getirdiği yönündedir. Ama meselenin asıl can alıcı yönü, iç hukuk sistemlerinin, gerekçelendirip açık bir şekilde ortaya koymadıkları, dolayısıyla herkesin kendisine göre yorumladığı bu eşitlik ilkesinden hareketle; (a) bir ülkede doğan her insan tekini yurttaş kabul etmeleri ve (b) her insan tekinin -hem bir insan hem de bir ülkenin yurttaşı olarak- diğerleriyle eşit haklara sahip olduğunu ve dolayısıyla haklar bakımından eşitsizliğin adaletsizliği doğuracağını, adaletin de mutlak eşitlikte yattığını ve (c) insanların sadece haklar değil, yapı bakımından da eşit olduğunu, herkesin değişmez olduğu varsayılan bir insan doğasından eşit pay aldığını kabul ediyor olmalarıdır. Çünkü, insanların yapı bakımından eşit olmadıklarını kabul ettiğimizde haklar bakımından eşitlik ilkesini hangi temel üzerine oturtabiliriz? Söz gelimi, “her insanın yaşamaya hakkı vardır” veya “her insan düşüncesini açıkça beyan etme hakkına sahiptir” türünden eşitlik esaslı hak iddiaları karşısında “neden her insan yaşama ve/veya düşüncesine beyan etme hakkına sahiptir?” diye soracak olursak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi metinlerde cisimleşen anlayış bize, ortak bir insan doğasına gönderme yaparak, şunu söyleyecektir: “çünkü her insan, akıl ve vicdan sahibidir, özgür ve eşittir”. Peki, “her insan akıl sahibidir” önermesinden her insan yaşamayı hak eder sonucu geçerli olarak çıkar mı? Elbette, hayır.

Çağdaş hukuk işte bu önkabuller üzerine, akıl, özgürlük ve eşitlik üzerine inşa

edilir ve ben bu önkabullerin geçersiz olduklarını, çağdaş hukukun benimsediği bu akıl sahibi, özgür ve eşit insan tasarımının hatalı olduğunu ve dolayısıyla günümüzde hukukun sağlam bir felsefi temelden yoksun olduğunu ileri sürüyorum. Eğer benim iddiam doğru ise yeni bir insan ve değer görüşüne ve buradan hareketle türetilecek yeni bir hukuk ve/veya hak anlayışına ihtiyacımız olduğu kanıtlanmış olacaktır.

Neden böyle bir iddia ortaya attığımı ve çağdaş hukuk sistemlerinin türetildiği ve yukarıda kısaca açıkladığım hatalı insan ve değer anlayışının felsefi kökeninin ne olduğunu felsefe tarihinden iki örnekle, Hugo Grotius ve Aristoteles düşüncelerini kısaca karşılaştırarak anlatmak isterim.

Hugo Grotius ve Doğal Hukuk

Grotius’a göre bir hayvan türü olan insanı diğer hayvanlardan farklı kılan özelliklerden birisi onun akıllı doğası, diğeri ise toplum içinde yaşama isteğidir (appetitus societatis); **“başka bir deyimle , insanın, benzerleriyle, nasıl olursa olsun değil, fakat aklının elverdiği ölçüde, düzenli ve barışçıl yaşama isteği vardır”** (Grotius, s.6). İnsan doğasını akıl, dil ve bir arada yaşama isteğiyle -toplumsal varlık oluşla- özetleyen Grotius, doğal hukuku da bu tür bir insan doğasına dayandırır. Pozitif hukuk, iç hukuk ya da yurttaşlar hukuku denilen hukukun ve dolayısıyla hakların kaynağı ve dayanağı da bu tür bir doğal hukuktur.

Kalın çizgilerle belirttiğimiz bu toplumsallık, ya da insanın, toplum yaşantısını aklına uygun bir biçimde süregötürmekte gösterdiği düzen, gerçek adıyla hukukun da kaynağıdır. Bu hukuk da, genel olarak

şuna varmaktadır: Başkasının malına el zıtmaktan çekinmek; başkasının malını ve bundan edinilmiş kazançlar varsa, bunları geri vermek; sözünü tutmak; kusurlarıyla yaratılmış zararını gidermek; ve insanlara hak ettikleri cezaların uygulanması (Grotius, 1967, s.6-7).

Dolayısıyla, Grotius, “..., doğal hukukun anası insan doğasının kendisidir”, der; çünkü insan doğası, insanları türdeşleriyle bir arada yaşamaya zorlar. Yurttaşlar hukukunun -iç hukuk veya pozitif hukukun-anası da, bir ülkenin yurttaşlarının kendi rızalarıyla kabul ettikleri yükümlülüklerdir; ki bu yükümlülükler de yine insan doğasına dayanır (1967, s.8). Peki, doğal hukuk nedir? Grotius’a göre, “**doğal hukuk, bir eylemin, akıllı ve toplumsal doğaya uygunluğu ya da aykırılığı bakımından, moral yönden gerekli olup olmadığını gösteren doğru aklın (recta ratio) birtakım ilkeleridir**”; “aklın bize kimi ilkelerini gösterdiği bu davranışlar, nitelikleri bakımından, ya uyulması zorunlu ya da yasaklanmış eylemlerdir” (1967, s.18).

Doğal hukuku akıllı insan doğasına dayandıran Grotius’a göre, doğal hukuku gözetmesi gereken iç hukuk da kamu gücüne dayanan hukuktur. Kamu gücü, devleti yöneten güçtür. “**Devlet de, özgür kişilerin, kendilerine tanınan haklardan barış içinde yararlanmak ve ortaklaşa çıkarlarını gerçekleştirmek üzere, birleşerek oluşturdukları eksiksiz bir topluluktur**” (Grotius, 1967, s.20). Peki, bu toplum ve devlet ne için kurulmuştur, amaç nedir?: “Gerçekten, toplumun amacı, herkesin kendisinin olan şeylerden güvenlik içinde yararlanmasıdır; buna ulaşmak için de, bütün toplumun yardımı ve birleşmiş gücü

aracı ve destek olmaktadır”; daha açık bir ifadeyle, toplumsal birlik, herkesin kendi mülkiyeti altında olan şeyden, bunun başında kendi canı-bedeni ve malı-mülkü gelir, güvenlik içinde yararlanmasını olanaklı kılmak için yaratılmıştır (Grotius, 1967, s.24). Başka bir deyişle, sadece Grotius’a göre değil, neredeyse toplum sözleşmesini savunan, başta Hobbes olmak üzere, bütün modern dönem liberal düşünürlerine göre, devletin varlık sebebi ve hukukun koruması gereken şey, **çinde can güvenliğini de barındıran özel mülkiyettir**. Yukarıdaki alıntıdan da çıkartılabileceği gibi, insanın akıl sahibi olması da özel mülkiyeti koruma ihtiyacı ve isteğiyle ilişkilendirilir. Basit bir akıl yürütmeyle şöyle söylenir: her insan önce yaşamak ister, yaşayabilmesi için de mala mülke ihtiyacı vardır. İnsanlar özgür ve eşit olduğundan her insanın, ister bir soylu isterse de bir köylü olsun, mülkiyetinde olanı savaşmadan, barış içinde koruyup artırabileceği ve böylece mutlu bir hayat sürdürebileceği bir toplu yaşam herkes için iyidir ve herkesin hakkıdır; öyleyse, savaşmayalım, biribirimizin iyisine/iyiliğine engel olmadan, bir arada barış içinde yaşayalım; sorunlar çıkarsa da sahip olduğumuz yüce yetenek olan dille, konuşup anlaşarak bunu çözebiliriz; akıl biz insanlara bunu söyler ya da akıllı olmak böyle bir şeydir. Öyleyse, bu akıl yürütme göre, akıllı olmak, bireysel ve toplumsal yaşamda gerçek çıkarının –interest- nerede yattığını görebilmek ve çıkarla ilgili sorunlarla karşılaştığında da bunları konuşarak çözebilmektir.

Bu tür akıl yürütmelerden hareketle, modern Avrupa düşüncesinin ulaştığı nihai sonuç şudur: devletin, toplumun ve bireylerin, bireysel mülkiyetin korunması

ve/veya can ve mal güvenliğinin sağlanmasının, kısacası bireysel yarar ve çıkarın gözetilmesinin ötesinde bir değere, antik dönem fizoloflarının deyişiyle ortak bir insansal iyiye yönelmesi mümkün değildir, çünkü toplum sözleşmesine ilişkin düşünceleri her ne kadar Grotius tarafından şiddetle eleştirilse de Hobbes'un söylediği gibi, bu tür en yüksek iyi (summum bonum) veya ortak insansal iyi diye bir şey yoktur; bu düşünce bir ham hayaldir; “çünkü, iyi, kötü ve değersiz sözcükleri, onları kullanan kişinin bakış açısından kullanılır: mutlak ve basit olarak iyi, kötü ve değersiz olan hiçbir şey yoktur”. İyinin ve kötünün ne olduğu konusunda bir karara varma yetkisi devletin olduğu yerde devlete veya onu temsil edene, yoksa bireyin kendisine aittir (Hobbes, 2004, s.48).

Ne var ki, iyi ve kötünün temelini olduğu gibi, yanlışlıkla aynı şekilde değer ve değerliliğin temelini de haz ve acıyı ya da yarar ve zararı oturttuğumuzda, tür olarak insan açısından değer veya değerli sayılan şeylerin yere, zamana ve bireye göre değiştiği sanısının ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. **Bu durumda, toplumsal yaşam ve devlet, çatışan iyiler peşinde koşan bireylerin, bu iyilerine birbirlerine zarar vermeden ve mümkün olduğunca zahmetsiz bir şekilde erişebilmesi için kurulmuş bir birlik ya da bir tür “ortak çıkar” ittifakı olacaktır.** Bu durumda hukuk da bireylerin bu çatışan iyilere birbirlerine zarar vermeden ulaşmalarını sağlayan ya da Aristoteles'in hayvanlara özgü saydığı ve haz yaşamı olarak adlandırdığı yaşam biçimini düzenleyen bir araç olacak, neyin bir hak olduğu neyin bir hak olmadığı da buna göre belirlenecektir.

Günümüzde yaygın kabul gören insan ve değer anlayışının ve buradan türetilen devlet ve hukuk anlayışının kaynağı modern Avrupa felsefesinin doğurduğu türden fikirlere. **Grotius, Hobbes, Locke, Hume, Mill ve benzerlerinin bu liberal fikirleri sayesinde, insanların akıl sahibi, özgür ve eşit oldukları düşüncesine ulaşmakta ve buradan hareketle de mevcut anayasaları ve hukuk sistemlerini türetmekte, bunu yaparken de antik dönem düşüncesini tamamen gözardı etmekteyiz.** Peki, bu konularda Aristoteles bizlere ne söylemekte; 21.yüzyıl insanının antik dönem filozoflarından öğrenebileceği hiçbir şey yok mudur, gerçekten?

Aristoteles: Akıl, Özgürlük ve Eşitlik

Aristoteles, bir devlet kurmak isteyen, bir anayasa hazırlayan kişilerin öncelikle “herkes için en çok istenilen yaşam” türünün ne olduğu konusunda bir görüş birliği içinde olmaları gerektiğini vurguladıktan sonra (Politika, s.195), şöyle söyler: **“Gerek bireyler, gerekse şehirler için en iyi yaşam, erdem gerektirdiği eylemleri yapmaya yetecek kadar maddi varlıkla desteklenmiş, erdemi olan yaşamdır”** (Aristoteles, 1993, s.197). Peki, tür olarak insan için en iyi yaşam neden erdemli yaşamdır?

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* adlı yapıtında, öncelikle, bilinen belli başlı üç yaşam biçiminin, haz yaşamı, siyaset yaşamı ve teoria yaşamının bir kişiyi insansal iyiye ulaştıramayacağını gerekçeleriyle birlikte ortaya koyduktan sonra, bunların dışında, sırf insana özgü bir yaşam biçiminin var olup olmadığını sorgulamaya başlar. Ve araştırmasını tür olarak

insanın hayatta sırf kendisine özgü bir işi olup olmadığı sorusunda yoğunlaştırır; çünkü biz her bir insanı yaptığı işe göre adlandırmakta ve onu diğerlerinden ayırmaktayız; demirciye yaptığı işten dolayı demirci, gemiciye yaptığı işten dolayı gemici, gitarcıya yaptığı işten dolayı gitarcı demektedir. Öyleyse, hayatta eğer sadece tür olarak insanın yapabildiği veya yapabileceği bir iş varsa, bu onun ayırt edici özelliğini, yani tür olarak insanı insan yapan şeyi oluşturacaktır. Aristoteles, bu akıl yürütmeden hareketle, **tür olarak insanın işinin**, önce, ruhun akla uygun etkinliği olduğunu söyler. Ama hemen arkasından, aklın ayırt edici bir özellik olarak alınmasının tek başına yeterli olamayacağını belirtir. Çünkü, önemli olan doğal bir özelliğe veya yetiye sahip olmak değil, bunu hayata en iyi şekilde -insana yakışır şekilde- geçirmektir; tıpkı gitar çalmaya yeni başlayan bir insana değil, iyi gitar çalana gitarcı dememiz gibi. Nasıl ki, bir insana gitarcı demek için sadece gitar çalması değil, iyi gitar çalması gerekiyorsa -yani kendi alanında bir üstünlüğe, *areteye*, erdeme ulaşmış olması gerekiyorsa- tür olarak insan söz konusu olduğunda da birisine “insan” diyebilmemiz için ruhun sadece akla göre değil, aynı zamanda erdeme göre eylemesi, yani akıl gibi bir yetinin erdemli bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu akıl yürütmeden hareketle, **Aristoteles, insanın işinin, yani onu diğer varlıklardan farklı kılan şeyin, ruhun sadece akla değil, aynı zamanda erdeme uygun etkinliği olduğu sonucuna ulaşır** (Aristoteles, 1998, 1098a 5-30). **Peki, akıl ne zaman kendi erdemine ulaşır; ya da etik akıl dediğimiz şey nedir?**

Aristoteles, yine *Nikomakhos’a Etik*’te, insan ruhunu incelerken, **iki tür akıldan, yani aklın iki farklı kullanımından söz eder**; ayrıntısına girmeden belirtecek olursak, bunlar teorik akıl -bilimsel yan- ve pratik akıldır -tartan yan- benim etik akılla ilişkilendirdiğim yan. Bu iki akıl, kendi işini iyi yaptığında -birisinin işi ilk ilke ve nedenleri ortaya koymak, diğerinin işi, tartmak, enine boyuna düşünüp taşınarak, insan için en iyi olanın ne olduğuna karar vermek-, teorik alanda teorik bilgiğe, pratik alanda *phronesis* -aklı başındalık veya pratik bilgelik dediğimiz erdeme- ulaşılır. İşte, ancak bu koşul yerine getirildiğinde, yani akıl bu iki tür erdeme ulaştığında bir insan hem akla hem erdeme uygun eyleyerek, bir insan olarak kendine özgü işi gerçekleştirmiş, ereğine ulaşmış, ne ise o olmuştur; yani diğer var olanlardan farkını ortaya koyabilmiş, ayırt edici özelliğine kavuşmuş, tam bir insan olmuş demektir. Çünkü, Aristoteles’e göre, her var olanın bir ereği olduğundan, bir şeyin ne ise o olma süreci, gülün gül, tilkinin tilki, insanın insan olma süreci, tamamlanması, özünü gerçekleştirmesi, o şeyin kendi ereğine ulaşmasıyla mümkün olur. Bu nedenle, insanın da hayattaki işlevini, işini yerine getirip ereğine ulaşabilmesi için her iki tür aklın kendi erdemine ulaşması gerekir. Fakat, bu pratik alanda her insan tekinin kolayca başarabileceği bir iş değildir.

Çünkü, bu iki düşünce erdeminden, teorik bilgelikten farklı olarak, haz ve acıyla ve dolayısıyla yapıp etmelerle bağlantılı olan *phronesis*, akli başındalık erdemi, doğrudan tek kişiyle ilgilidir ve ulaşılabilmesi için bir kişinin eylem hayatının içinde olmasını ve Aristoteles’in karakter erdem-

leri veya etik erdemler dediği adalet, dostluk, ölçülülük gibi alışkanlıkla elde edilen erdemlere de sahip olunmasını gerektirir. Etik erdemler, hayattaki amacımızın ne olması gerektiğini gösterir, bir düşünce erdemi olan akli başındalık da bu amaçla ilgili doğru araçları (Aristoteles, 1998, 1144a 5-10; 1144b20-1145a 10). Söz gelimi, amacımız adil olmak ise her tek durumda adil bir kişinin ne yapması gerektiğini, düşünüp taşınarak bize söyleyen, yani nasıl adil olunabileceğini gösteren *phronesis*-tir: "...aklı başındalık insansal şeylerle ve üzerinde düşünüp taşınılacak şeylerle ilgilidir. Akli başında kişinin ödevi özellikle budur iyi düşünüp taşınmaktır"... (1998, 1141b 10). Dolayısıyla, Aristoteles'e göre, bir insanın erdemli bir kişi olabilmesi için hem insana uygun amaçlara -etik erdemlere- hem de bu amacı gerçekleştirmeye uygun -phronesisin yardımıyla elde edeceği- insansal araçlara ihtiyacı vardır; erdemli olmak, hem uygun/doğru şeyleri amaç edinmeyi hem de bu amaçlara herhangi bir şekilde değil, uygun/doğru araçlarla ulaşmasını gerektirmektedir.

Fakat, **her düşünüp taşınma -her akıl yürütme-, iyi düşünme, yani akli başındalık değildir;** söz gelimi, kendine ege-men olmayan kişi ve fena kişi de -akıllıdır ve- enine boyuna düşünür, "dolayısıyla bunlar büyük bir kötülük elde etse bile sağ düşünmüş olacaktır". Oysa düşünüp taşınmanın iyi olması için sadece (sağ) akla uygunluk yeterli değildir; bunun için, (a) hem tek kişi için hem de tüm insanlar için iyi olanın ve insanın işinin (ereğinin) ne olduğunun bilinmesi -bir tür etik eğitim almış olmak-, genel amacın gözetilmesi ve buradan hareketle yapılan düşünüp taşınma

sonucu verilen kararın, (b) sağ akla (orthos logosa) uygun olması gerekir (Aristoteles, 1998, 1142b 10-25). Ayrıca, Aristoteles, aynı kişilerin anlayışlı, akli başında, doğru yargılayan ve uslu olduklarını savunur; yani bütün bu özellikler bir ve aynı kişide toplanır (1998, 1143a 20-30); akli başında kişi doğru yargılayandır -doğru değerlendirmeler yapan-, doğru yargılayan kişi akli başında olmalıdır.

Buraya kadar anlatılanları toparlayacak olursak, Aristoteles düşüncesinde, bir kişi akli başında olmadan karakter erdemlerine sahip olamaz, karakter erdemlerine sahip olmadan da akli başında olamaz. Bu iki tür erdem bir kişide bir araya gelmediğinde ise sahip olunan doğal yatkınlık bir erdem, bir üstünlük sayılamayacağı gibi, akıllı da ayırt edici bir özellik olamaz; yani kişi, akla sahip olsa bile kendi ereğine henüz erişmemiş, henüz tam olarak insanlaşmamış olur. Çünkü, Aristoteles'e göre, daha önce değindiğimiz gibi, her var olan bir şey içindir, yani bir ereği -*telosu*- vardır ve bir şey ancak kendine özgü iş ne ise onu gerçekleştirdiğinde ereğine ulaşmış olur ve ona ulaştığında tamamlanır; ne ise gerçek anlamda o olur. Söz gelimi, kesmeyen bıçak bıçak değildir; henüz portakal vermemiş bir ağaç portakal ağacı değildir; adaleti sağlayamayan devlet devlet değildir; karakter ve düşünce erdemlerine ulaşmamış bir insan da insan değildir. Peki, her bir insan teki, bu erdemlere ulaşp, insanlaşmasını tamamlayabilir mi; yani ruh her bir insanda hem akla hem erdeme uygun eyleyebilir mi? Özellikle, *phronesis* ile etik erdemler arasındaki kopartılamaz bağı dikkate aldığımızda yanıtımız, "hayır", olacaktır. Ayrıca, erdemlerin, ne doğal olarak ne de

doğaya (yapıya) aykırı olarak edinildiğini, kişilere açık birer olanak olduğunu söyleyen Aristoteles'e göre insanların erdemli birer kişi olabilmesi için şu üç koşulun karşılanmış olması gerekir: "bunlar, doğa [yapı], alışkanlık ya da eğitim ve akıldır" (Aristoteles, 1993, s. 219-220).

Öyleyse, diyebiliriz ki, **"insan akıl sahibi bir varlıktır"** iddiası Aristoteles felsefesinde modern dönem filozoflarının anladığı anlama gelmemektedir; yani akıl, her bireye çıkarımın nerede yattığını gösteren ve onu gözetmesini buyuran araçsal akıl anlamında akıl, tek başına alındığında, her bir insan tekinin sahip olduğu ama her bir insan tekinin insanlaşabilmesi için yeterli olmayan bir yeti ve özelliştir; akıl, -ender ortaya çıkan erdemli, üstün insanlar söz konusu olduğunda- ancak ve ancak erdemlerle donatıldığında ayırt edici bir özellik olabilmektedir. Bu durumda ise şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; akıl sahibi olan çoğunluk, -erdemleri hayata geçirerek- insanlaşma olanağına sahip olan, ama henüz bu olanağı etkinlik haline geçirememiş bireylerden oluşur. Çünkü, erdemler, ne toplumsaldır ne doğuştan gelir, ne de doğaya aykırı edinilir; erdemler, insan tekleri için birer olanaktır, doğuştan sahip olunan birer özellik değildir. Zaten adaleti sağlamakla görevli devlet de bunun için vardır: yurttaşların erdemli bir hayat sürdürebilmeleri, yani olanak halinde olanı etkinlik haline geçirebilmeleri ve böylece insanlaşabilmeleri için -yoksulluğu ortadan kaldırmak, uygun kamusal bir eğitim vermek ve adaleti sağlamak gibi gerekli koşulları yaratmak, devletin varlık sebebidir.

Aslında, Aristoteles'in özgürlük ve eşitlik görüşü de doğası itibarıyla, bu insan, akıl ve erdem görüşünden ayrı olarak incelenmeye izin vermez. Peki, Aristoteles'e göre, özgürlük nedir? Kimdir özgür kişi? Herkes özgür olabilir mi? Şimdi bu sorulara yanıt arayalım.

Öncelikle akılda tutulması gereken nokta şudur: Aristoteles felsefesinde özgürlük, üç şekilde, (a) toplumsal-siyasal açıdan, (b) kişi açısından, (c) tür olarak insan açısından ele alınabilir. Toplumsal ve siyasal açıdan özgürlük, köleliğin karşıtı olarak kabul edilen şeydir; bir başkasına bağlı ve bağımlı olmamak anlamında köle olmamak demek, özgür olmak demektir ve özgürlük, yurttaş olabilmenin ve dolayısıyla yurttaşlık haklarından yararlanabilmenin temel koşuludur. Bu anlamda özgürlük, yani toplumsal-siyasal bir değer olarak sunulan özgürlük, genellikle demokrasi yanlılarının savunduğu bir fikir olarak "isteyenin istediğini yapması" anlamında özgürlükle iç içe geçtiği için temkinli yaklaşılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkar. Çünkü, demokratlar, neredeyse herkesin özgür, yani yurttaşlık haklarına sahip bir kişi olmasını isterler ve özgür olmaksızın da isteyen istediğini yapmasını anlarlar. Bu tür bir aşırı özgürlük isteği hem Platon'a hem de Aristoteles'e göre, insanı köleliğe götürür. İkinci tür ve bizi asıl ilgilendiren özgürlük ise karşımıza bazı insanların bir tür özelliği olarak çıkar. Fakat, burada bir parantez açarak belirtmek gerekirse, bir kişi özelliği olarak kendine ege men olma ile aynı anlama gelen bir fikir olarak özgürlük Aristoteles metinlerinin satır aralarından çekip çıkartabileceğimiz bir fikirdir.

Sözü uzatmadan belirtecek olursak, tıpkı Platon gibi Aristoteles'e göre de bir insan yukarıda kısaca söz ettiğimiz düşünce ve karakter erdemlerine sahip olmadan özgür bir kişi olamaz. Çünkü, özgürlük kişi bağlamında, belirli insanların, yani erdemli insanların bir tür özelliği olarak karşımıza çıkar. Erdemli bir kişi, arzu ve istekleri akli değil, akli arzu ve isteklerini -iştahı-yöneten, kendi kendisine egemen, kendi kendisinin efendisi olan kişidir; akli, arzu ve tutkularının hizmetinde olan birisi ise kendi kendisinin efendisi değil, kölesidir. Kendi içinde, ruh ile beden, akıl ile arzu ve istekler arasında dengeyi sağlamış, kendi kendisine egemen, kendi kendisinin efendisi olmuş bir kişi, aynı zamanda özgür bir kişidir. Bu tür insanlar yapısı/doğası gereği özgürdür. Bu insanları zincirlere bile vursanız bir köle yapamazsınız. Buna karşılık bazı insanlar ise yapısı/doğası gereği köledir; sahip oldukları akli, yalnızca bireysel yarar ve çıkarlarının hizmetinde bir araç olarak kullanılır; bu tür insanları da ne yaparsanız yapın özgür bir kişi yapamazsınız. Aristoteles, bu gerçeği şöyle açıklar: bir insanda, eylem hayatıyla, arzu ve iştahla ilgili olan bu kısım -ruhun akıldan pay alan kısmı-, ruhun kendisi akıl sahibi olan kısmının yönetimi altına girmişse, ona boyun eğmişse, bu tür insanlara kendine egemen ya da kendi kendisinin efendisi denilir (1998, 1102b 27). Ama ne yazık ki, çoğunluk söz konusu olduğunda, kendisi akıl sahibi olmayan, akıldan yoksun olan kısım akıllı kısma katılmaz, onun sözünü dinlemez; bu tür insanlara da kendisine egemen olamayan ya da arzu ve isteklerinin kölesi olmuş kişi deriz.

Başka bir anlatımla, Aristoteles felsefesinde, birbirinden bağımsız olarak var olamayan ruh (eidos) ve bedenden (maddeden) oluşan bir bütün olarak insan tekinde yönetici kısım, özü akıl olan ruh olmalı, arzu ve isteklerin kaynağı olan ve Platon'un vurguladığı gibi, içimizdeki hayvansal yönü temsil eden beden de ona itaat etmelidir. Her kimde ruh bedeni yönetiyorsa, bu insan, iyi koşullarda yaşar ve iyi bir insandır; buna karşılık, her kimde beden ruhu, yani arzu ve istekler akli yönetiyorsa bu kötü insandır ve kötü koşullarda yaşar. Bir insana insan diyebilmemiz için, temel işlevi düşünmek olan akıllı kısmın ya da ruhun insana özgü olan kısmının, ruhun hayvanlarda da bulunan ve akıldan yoksun olan arzu ve isteklerle ilgili kısmını erdemli bir şekilde yönetiyor olması gerekir.

Burada, yeri gelmişken, bir parantez açıp, insan ruhundan, insanlar arası ilişki meselesine geçecek olursak, Aristoteles'e göre, özgür yurttaşlar arasındaki yöneten-yönetilen ilişkisi ruhun akıllı kısmının arzu ve istekleri ölçülü bir şekilde yönetmesine benzer. Efendi-köle arasındaki yöneten-yönetilen ya da egemenlik ilişkisi ise ruhun bedeni yönetmesine benzer. Her iki egemenlik türü de gerekli ve zorunludur, ama ikisi arasında şöyle bir fark vardır. Özgür kişinin, özgür kişiyi veya devlet adamının yurttaşları yönetmesi, aklın iştahı yönetmesi gibi belirli kurallar, yasalar çerçevesinde gerçekleşir, oysa efendinin köleyi ve ruhun bedeni yönetmesinde bir sınır yoktur, mutlaklıdır. Aradaki bu farka rağmen, her iki tür egemenlik ilişkisi de her iki taraf açısından hem doğal hem de uygundur. Bunun tersinin olması, beden

ruhu, kölenin efendiyi yönetmesi ise her ikisi için de zararlıdır. Aristoteles'e göre, eğer bunlara itiraz etmiyor isek, bazı insanların diğerleri tarafından yönetilmesi de itiraz etmemek gerekir (1993, s.13). Yani, yönetme hakkı herkese değil, erdem ve bilgi bakımından buna layık olana tanınmalıdır.

Diğer taraftan, Aristoteles'e göre, "bazılarının doğadan [doğası gereği] köle, ötekilerinse özgür olduğunu" söylemek her durumda doğru değildir. Birincisi, eğer, efendi köle ilişkisini, ruh beden ilişkisine benzetecek olursak, aklın istekleri değil, isteklerin akli yönetmesi sonucunda ruhun bedeni kötü yönettiği veya nasıl yönetmesi gerektiğini bilmediği durumlarda yanlıştır; beden ruhun, köle efendinin mülkü ve onun bir parçasıdır; ama kötü yönetim her ikisine de zarar verir (Aristoteles, 1993, s.16). Efendi-köle ilişkisinde bir tarafın emir vermesi öteki tarafın itaat etmesinin doğal ve doğru olabilmesi için, aradaki ilişkinin "hem uygun hem adaletli olması" gerekir; yani birisinin doğasının efendilik yapmaya, diğerinin doğasının da kölelik yapmaya uygun olması gerekir; nitekim, "köle edinmekle değil, onları kullanmakla efendi" olunur (1993, s.16,17). Başka bir deyişle, köle, enine boyuna düşünme gücünden, yani akli başındalık erdeminden yoksun, akla ve erdeme uygun etkinliklerde bulunamayan, insansal erdemlere sahip olamayan birey ise efendinin efendi olabilmesi için önce kendi kendisinin efendisi olabilmesi gerekir; kendi kendisinin efendisi olabilmesi için de yukarıda söz ettiğimiz insansal erdemlere sahip olması, yani adil, akli başında, cömert, cesur ve ölçülü

olması gerekir. Bu tür erdemlere sahip bir efendi, köleyi kendi bedeninin bir parçası gibi görür, bedenini nasıl gözetip korursa kölesini de öyle koruyup gözetir. Ancak bu durumda bir insan tekinin efendi-yönetici, diğerinin köle-yönetilen olması hem uygun hem de adil olabilir.

Bu iki özgürlük görüşünü dikkatlice incelediğimizde aslında bunların altında belirli bir insan görüşünün yattığını görebiliriz. Nitekim üçüncü tür özgürlük te tür olarak insanla ilgilidir. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te, hangi eylemlerin etik değerlendirme konusu olabileceğini tartışırken, eylemleri önce istemeyle ilgisinde, (a) istenerek yapılanlar ve (b) istenmeden yapılanlar olarak ikiye ayırır. İstenmeden yapılanlar, zorla/zorlama sonucu yapılanlar ve bilgisizlikten dolayı yapılanlardır. Zorla yapılan eylem, başlangıcı kişide olmayan eylemdir; örneğin rüzgarın bir insanı bir yerden bir yere sürüklemesi. Bilgisizlikten dolayı yapılanlarda ise koşul, yapanın bu davranışından dolayı daha sonra üzülmesi, pişman olmasıdır. Örneğin, okuma yazma bilmediği için, hasta torununun ateşini düşürmek için yanlış ilaç veren ve onun ölümüne sebep olan yaşlı bir kadın, bilmeden yapmış ve sonra pişman olmuş olabilir. Etik değerlendirme konusu olan eylemler, isteyerek yaptıklarımızla ilgili olabilir ve bunlar da ikiye ayrılır: (a) tercih ederek yaptıklarımız ve (b) bir tercihin ürünü olmayan, sadece istediğimiz için yaptıklarımız. Söz gelimi, hayvanlar ve çocuklar isteyerek eylemler, ama tercih yoktur. Çünkü tercih, aklin bir türünü, eylem hayatıyla ilgili olarak enine boyuna düşünüp taşınmayı gerekti-

rır, çocuklarda ve hayvanlarda ise bu akıl türü bulunmaz; o yüzden onlar isteyerek eyleyler, ama tercih etmez. Tercih, düşünüp taşınma sonucu belirlenmiş istemdir ve ancak tercih ürünü olan eylemler etik değerlendirme konusu olabilir. Aristoteles'e göre, istemimizi veya tercihi belirleyen iki temel ilke olabilir, bunlardan birincisi haz, acı, yarar, çıkar, zenginlik, şan-şöhret isteği gibi hayvansal ilkeler veya gerekçeler, ikincisi ise rasyonel bir ilke, yani *phronesis* olabilir. Tür olarak insan, bu iki ilkeye göre de eyleyebildiği için, böyle bir olanağa sahip olduğu için özgürdür, diyebiliriz; tıpkı yüzyıllar sonra Kant'ın dile getireceği gibi. Aristoteles, **tercihlerimizi, "akıl tarafından ve aklı başında insanın belirleyeceği" şekilde belirleyebileceğimizi, nitekim erdemli bir kişi olmanın bunu gerektirdiğini (Aristoteles, 1998, 1106b 35) söylediği gibi, tercihimizi tek başına arzu ve tutku denilen şeyin de belirleyebileceğini vurgular.**

Buradan hareketle, isteyerek yapılan eylemlerden tercih edilenlerin şu iki özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz: (a) başlangıçlı kişinin elinde olmalı, yani yapılması ya da yapılmaması kişinin gücü dahilinde olmalı, (b) eylemin tek tek koşulları bilinmeli, yani başka eylemlerin farkında olunmalı ve kişi neyi neden yaptığını bilmeli (Aristoteles, 1998, 1111a 20). Dolayısıyla, diyebiliriz ki, bizler, yapılması gücümüz dahilinde olan şeyleri ve amaçtan çok, bizi amaca götürecek araçları tercih ederiz (1998, 1112a 32). Bir insan ancak bu tür konularda enine boyuna düşünebilir ve bu tür bir düşünme sonucu belirlenmiş istemeye tercih deriz. Tercih

söz konusu olduğunda ya istemenin yönlendirdiği akıl, ya da aklın yönlendirdiği istemeden söz edilebilir ve her iki durumda da ilke (insanın) kişinin kendisidir (1998, 1139b 5).

Öyleyse, tür olarak insan, bilerek ve isteyerek bir ve aynı şeyi hem yapma hem de yapmama gücüne sahiptir; yani eylemin başlangıçlı kişinin kendi elindedir (1998, 1113a 5). Buradan hareketle, Aristoteles, "Demek ki erdem de, aynı şekilde kötülük de elimizdedir. Yapılması elimizde olan şeyleri yapmamak da elimizdedir; hayır demek elimizde olan şeylere evet demek de elimizdedir" (1998, 113b 5-115) der. Öyleyse, iyilik de kötülük de elimizdedir ve kötülük yapanlar Sokrates'in inandığı gibi, bunu her zaman bilgisizlikten dolayı yapmazlar, insanlar bilerek ve isteyerek de kötülük yapabilirler. Aristoteles, eylemin başlangıçlı kişinin kendisinde olduğu için, yani iyi olanı olduğu kadar kötü olanı yapmak da kişinin elinde olduğu için ve erdemler yapa yapa kazanılan huylar olduğu için **yasa koyucunun kötü olanı yapmanı eğer zorla veya bilgisizlikten dolayı yapmamışsa- cezalandırmasının uygun olduğunu söyler** (1998, 1113b 20-25). Hatta, giderilme olanağı kişinin elinde, olan ama bunu yapmayan bir insanın da bilgisizlikten kaynaklanan yapıp etmelerinden sorumlu tutulabileceğini, yani yargılanabileceğini vurgular.

Gelgelelim, eğer insanların çoğunluğunun yapıp etmelerinin altında arzu ve tutkular yatıyorsa ve ancak bazı insanlar aklı başında olabiliyorsa, yani ancak ender kişiler enine ve boyuna düşünüp, her bir durumda insana yakışır olanı hayata

geçirebiliyorsa, antik dönem itibariyle özgür yurttaşlar dahil, çoğunluğu eylemlerinden dolayı nasıl yargılayabiliriz. Yukarıda söylediğimiz gibi, Aristoteles, tür olarak insanın özgür olduğunu, arzu ve tutkuları dışında, rasyonel bir ilkeye göre de eyleyebilme *olanağına* sahip olduğunu ve erdemlerin eğitim, alıştırma ve deneyim sonucu kazanılabileceğini söylüyor. Ben de yine Aristoteles'in kendi görüşlerinden hareketle, sadece işçiler, köylüler ve kölelerden oluşan çoğunluğun değil, özgür yurttaş olarak kabul edilen insanların çoğunluğunun da yapı bakımından erdemli bir kişi olamayacağını, yani kendi kendisine egemen ve rasyonel bir ilkeye göre tercih yapabilen kişiler olma olanağını hayata geçirebilmelerinin hem yapıları hem de içinde buldukları siyasal-ekonomik ve kültürel koşullar bakımından mümkün olmadığını ve dolayısıyla yargılanamayacaklarını ileri sürüyorum ve burada bu konuyu, ayrıca araştırılması gerektiği için, sadece tartışmaya açmakla yetinmek istiyorum.

Bu konuyu şimdilik bir kenara bırakarak devam edecek olursak, Aristoteles'e göre, iki tür eşitlik vardır: birisi niceldir, sayısal denklige dayanır, diğeri ise değer bakımından denklige, birisi sayısal eşitlik, diğeri "orantılı" eşitlik olarak nitelendirilir (Aristoteles, 1993, s.142). Örneğin, bir kilo altınla bir kilo gümüş nicelik bakımından birbirine eşittir, ama değer bakımından eşit değildir. Bir gram altınla yüz gram gümüş ise nicel bakımdan, sayıca eşit olmadığı halde, değerce eşit olabilir. Aristoteles, iyi anayasaların bu iki tür eşitliğin ikisini de gözetmesi gerektiğini ileri sürer, yalnızca birisini esas alanlar adaletsizliğin, kötülü-

ğun önünü açmış olur (1993, s.143). Diğer taraftan, "insanlar mutlak adaletin değere göre orantılı adalet olduğu üstünde anlaşmakla birlikte, önce de söylendiği gibi değer üstünde anlaşmazlığa düşüyorlar". Yani, değerli kabul ettikleri yaşam biçimi ve hayatta değer olarak benimsedikleri şey farklılaşıyor. Kimisine göre değer, özgürlüktür, kimisine göre zenginliktir, kimisine göre de erdemlerdir.

Aristoteles, sapma anayasalardan birisi olan demokratik anayasa konusunu tartışırken, "demokratik anayasanın temeli özgürlüktür", insanlar ancak bu tür bir anayasada özgürlükten pay alabileceklerine inandıkları için "her demokrasinin amacı özgürlüktür" derler, saptamasında bulunur. Demokratlara göre, "sırayla yönetmek ve yönetilmek" özgürlüğün bir ögesidir. Ancak, bu "sırayla yönetmek ve yönetilmek" düşüncesi, beraberinde, hiç değilse köle olmayan erkeklerin (insanların) eşit olduğu inancını getirir. Özgür olanların aynı zamanda eşit oldukları inancı ise iki tür demokrasi anlayışının doğmasına yol açar, birincisi ve daha iyi olanı, liyakate dayalı eşitliği kabul eden, diğeri ise liyakat yerine sayısal eşitliği esas alanı; yani hiçbir üstünlüğe (erdeme) sahip olmayanlarla sahip olanların, zenginlerle yoksulların, erdemli olanlarla olmayanların sırf özgür olmalarından dolayı eşit sayıldıkları demokrasi biçimi. Halkın büyük çoğunluğuna çekici gelen bu ikinci türden eşitlik inancına dayalı olan ve Aristoteles'in en kötü demokrasi türü olarak nitelendirdiği demokrasi anlayışı benimsendiğinde halk ya da "çoğunluk" egemen olur; yasama ve yürütme gücü onların eline geçer ve bundan böyle

çoğunluğun istediği ve beğendiği şey iyi, doğru ve adil sayılır; “çünkü yurttaşlar arasında eşitlik olmalıdır, derler”. Demokratların anayasa tanımlarında içerilen özgürlüğün bir yönü budur. Bir diğer yönü, “‘dileğin gibi yaşa’ ilkesidir. Çünkü bu da özgür bir insanın ayırıcı özelliğidir –tıpkı karşınının, yani dilediği gibi yaşamamanın, kölenin ayırıcı özelliği olması gibi”; demokratik özgürlüğün iki bileşeni budur ve bu ilkeden “mümkünse hiç kimse tarafından ‘yönetilmemek’ ya da hiç değilse, sırayla yönetmek ve yönetilmek ilkesi çıkar. Bu eşitliğe dayanan özgürlüğün bir öğesidir”. Dolayısıyla, özgür (köle olmayan), istediğini yapabilen yurttaşlardan oluşan bir toplumda, herkes eşit sayılacağından, hiç kimse diğerinden üstün tutulamaz, bu durumda kimsenin kimse üzerinde bir egemenlik iddiası da bulunamaz. Böylece, “ortaklaşa rıza gereğince demokratik olan adalet fikrinden, *demosun* son derece demokratik olan demokrasi fikri çıkar: zenginlerle, yoksulların yönetimi tamamıyla aynı ölçüde etkiledikleri bir eşitlik; hiçbir bireyin egemen erkinin olmadığı, fakat hepsinin birden eşit ve sayısal bir ilkeye göre bu erki kullandıkları bir demokrasi. Böylelikle, anayasada eşitlik ve özgürlük yaratabileceklerine inanırlar” (Aristoteles, 1993, s.181). Bu düşünceden de hakkın “çoğunluğun üzerinde anlaşığı şey” olduğunu söyleyen demokratik adalet anlayışı ortaya çıkar. Yani, oligarşi taraftarlarının, bir bakımdan eşit değilsek, örneğin zenginlik bakımından, hiçbir bakımdan eşit olamayız ilkesine dayalı hatalı adalet anlayışına (adalet, azlığın üzerinde anlaşığı şeydir ilkesine) karşılık, demokratlar, bir açıdan eşitsek, söz gelimi hepimiz özgür

isek, her bakımdan eşit olmalıyız ilkesine dayalı bir diğer hatalı adalet ve hak anlayışını savunur (1993, s.143). Fakat, demokratlar gibi düşünecek olursak, eşitlik nasıl sağlanabilir; ya da herkesin üzerinde anlaşığı bir eşitlik tanımı yapılabilir mi? (1993, s. 182). Aristoteles, hem oligarşi yanlılarının hem de demokrasi yanlılarının eşitlik ve adalet anlayışını eleştirirken, “herkesin her şeyi eşit ölçüde paylaştığı” demokrasileri demokrasilerin en aşırısı ve en kötüsü kabul eder (Politika, s.185). Dolayısıyla, mutlak eşitliğe dayalı adalet ve hukuk sistemlerini açıkça reddeder, diyebiliriz; çünkü hem demokratların mutlak eşitlik düşüncesinden türettikleri adalet anlayışları hem de oligarşi yanlılarının eşitsizlikten türettikleri adalet anlayışı, her ikisi de, siyasal bir toplumdaki bütün yurttaşların yurttaşlık haklarını koruyamaz ya da Aristoteles’in deyişiyle, “politik toplumda mutluluğu ve onun öğelerini oluşturan ya da koruyan şeyler” anlamında haklar üzerine oturtulmuş bir adalet anlayışı olarak alınamaz (1998, 1129b 20). Peki, eşitlik doğrudan haklarla ilgili bir konu ise mutlak eşitlik dışında bir eşitlikten söz etmek mümkün müdür?

Aristoteles’e göre, tüm erdem anlamında adalet ve hak, genel olarak erdemlere göre düzenlenmiş yasalarla ve temel yurttaşlık haklarıyla ilgilidir. Tüm erdem, ya da mutlak adalet denilen adalet dışında Aristoteles, iki tür adaletten daha söz eder: dağıtıcı adalet ve düzeltici adalet. Bunlardan **dağıtıcı adalet**, ya da “özelinde adalet” denilen adaletin ve onunla ilgili olan hakkın bir türü “onurun, paranın ya da topluma katılanlar [yurttaşlar] arasında bölüş-

türülebilir olan diğer şeylerin dağıtılmasında” ortaya çıkar ve eşitlik sorunu da daha çok bu adaletle bağlantılı olarak tartışılır (1998, 1130b 15; 1131a 10).

Aristoteles’in görüşü şudur: “eğer kişiler eşit değilse, eşit şeylere de sahip olmayacaklardır. Hem eşit kişiler eşit olmayan şeylere ya da eşit olmayanlar eşit şeylere sahip olduğunda ve eşit şeylerden yararlandığında, bundan çatışmalar ve suçlamalar ortaya çıkar”; yani haksızlık yapılmış olur. Bu haksızlığı önlemek için “değere uygun yararlanma” ilkesi ortaya atılmıştır. Fakat, “değer” sözcüğünden de herkes farklı bir şey anlamaktadır: “demokrasi yanlıları özgürlüğe, oligarşi yanlıları zenginliğe, kimileri de soyluluğa, aristokrasi yanlıları ise erdeme ‘değer’ diyor. O halde hak bir tür orantıdır” (1998, 1131a 20-25). Peki, nasıl bir orantıdır, ya da toplumsal iyilerin, örneğin servetin veya mevki-makamın dağıtımında hangi “değer”i esas alacağız?

Aristoteles’e göre, devlet, eğer sadece yaşamak için değil, soylu eylemlerde bulunmak için varsa, kendi yaşamlarında soylu eylemlerde bulunan insanlar da diğerlerinden, ki bunlarla soylu doğmuşluk veya aile bakımından eşit veya servetçe diğerlerinden daha aşağıda olsalar bile, (dağıtıcı adalet bakımından) daha büyük pay almayı hak ederler (1993, s.85); “doğru” bir anayasanın da bunu göz önünde bulundurması gerekir. İnsanların “değer” bakımından eşit olmadığını kabul etmeyen ve mutlak eşitlik isteyen bir anayasa, tıpkı karşıtı gibi, yani insanların hiçbir bakımdan eşit olmadıklarını savunan oligarşi gibi, bir sapmadır (1993, s.92).

Dolayısıyla, Aristoteles’in söz ettiği

“değere uygun yararlanma” ilkesinde esas alınacak birinci “değer”, ne özgürlük, ne zenginlik ne de soylu doğumdur; yalnızca ve yalnızca erdemdir. Dağıtıcı adalet söz konusu olduğunda ortak iyilerden kime, ne pay verileceği, özellikle de yönetme hakkının kimlere verileceği konusunu belirlenirken, en başta erdeme bakılmalıdır. Bunun yanı sıra, özgür olup olmadığına, mülkiyet ölçüsüne ve nasıl bir aileden geldiğine de bakılır ve bu konularda eşitlik varsa o zaman yine son ölçüt olarak erdeme başvurulur.

Aristoteles, “birbirlerine benzer olan herkes yönetme ve yönetilme işini sırayla eşitlik üzerine paylaşmalıdır. Çünkü **eşitlik**, ayırım gözetmeden **herkes için aynı şey demek değildir**; benzer olanlar için aynı şey demektir; adaletin gereği budur ve yerleşik bir anayasa adaletle aykırı olursa uzun süre tutunamaz”, der (1993, s.221). Başka bir deyişle, bir toplumda gerçek anlamda bir adalet sağlanacaksa, mutlak eşitlik ilkesinden hareketle herkese aynı hakların tanınması değil, eşitlere eşit muamele etme ilkesinden hareketle herkese neyi, ne kadar hak ediyorsa onun verilmesi söz konusu edilmelidir. Dolayısıyla, eşitlikle ilgili tartışmada nihai olarak şunu söyleyebiliriz: Aristoteles düşüncesinde, **yasaya uyan ve eşitliği gözetken insanın adaletli olduğu düşünülür** (1998, 1129a 30); **haksızlık, yasaya ve eşitliğe aykırılık, hak ise yasaya ve eşitliğe uygunluktur** (1998, 1130b 10); **ama yasa “tek tek erdemlere göre yaşamayı buyurur”, hak ve haksızlık da buna göre belirlenmelidir** (1998, 1130b 20).

Diğer taraftan, Aristoteles düşüncesinde “mutluluğu ve onun öğelerini oluşturan

ya da koruyan şeylere bir anlamda haklar” deniliyor ise (1998, 1129b 15) ve mutluluk insana yakışır bir yaşamın, yani erdeme dayalı bir yaşamın sonunda kendiliğinden gelen bir şeyle, bu alıntıdaki “mutluluk” yerine “insanlaşma” terimini yazacak olursak, hak, insan teklerinin insanlaşabilmele-ri için gereksinim duydukları şeyler, insanlaşabilmenin önkoşulları anlamına gelir. Eğer meseleye bu şekilde, yani tür olarak insanın yapısına ilişkin, ontolojik temelle-re dayalı felsefi bir bilgiden hareketle bakacak olursak, her insan tekinin neden ve hangi haklara eşit ölçüde sahip olması gerektiği, eşitliğin nerede/nelerde hangi ölçüde aranması gerektiği sorusunu yanıtlamak mümkün olur. Aksi taktirde, suç ve ceza gibi haklar da sağlam bir felsefi temelden yoksun kalacağından, hukuk sistemlerinin, günümüzde olduğu gibi, tamamen keyfi, görelî, kültürel, ekonomik veya ideolojik kabuller üzerine oturtulmasının kaçınılmaz olduğunu kabul etme eğilimi ağır basar.

Sonuç

Sonuç olarak, Aristoteles’in insan ve değer görüşü ve bununla bağlantılı olan akıl, özgürlük ve eşitlik hakkındaki düşünceleri bu terimlere günümüzde yüklenen anlamdan neredeyse tamamen farklıdır; çünkü Aristoteles bu üç konudaki görüşlerini doğrudan doğruya tür olarak insanın yapısından ve insanın değerinden hareketle ortaya koymaktadır. Bu durumda eğer Aristoteles bu görüşlerinde haklı ise, ya da “insan doğası” dediğimiz şey antik dönemden günümüze kadar geçen sürede kökten değişmemiş ise, çağdaş hukukun, akıl sahibi, özgür ve eşit insan önkabulü en hafif ifadeyle sorunlu demektir; yani, ceza

hukukları dahil, çağdaş hukuk, aslında bir yalan üzerine kurulmuş demektir. Başlangıçta vurgulandığı gibi her anayasa ve her hukuk sistemi aslında mevcut toplumun ve devletin varlık nedenini somutlaştıran bir metindir. Neo-liberal değer, iktisat ve siyaset anlayışının egemen olduğu günümüz dünyasında var olan devletlerin büyük bir çoğunluğu mülkiyet adı altında aslında sermayeyi korumak için -Aristotelesçi açıdan bakıldığında temel değer olarak erdemleri değil, zenginliği kabul edenlerin hakkını/ çıkarını savunmak için- kurulmuş yapılar- dır ve bu gerçek, onların anayasalarında bütün çıplaklığıyla kendini açığa vurur. Bu tür bir dünyada, bu yalanın örtüsünü kaldırdığımızda altından şu çıkar: akıl, burjuvazi açısından, bireysel çıkarının nerede yattığını iyi bilebilmek ve bu çıkarı korumak için en iyi araçları -buna savaş da dahil- bulmaya yarayan bir yeti, özgürlük, ekonomik alanda devlet veya kamu müdahalesininin olmaması, tam serbestlik, eşitlik ise sermaye sahipleri arasında eşit rekabet koşulları ya da iktidardan eşit pay alma demektir. Buna karşılık, yoksulluğa mahkum edilmiş, beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel insansal gereksinimleri bile karşılanmayan çoğunluk açısından baktığımızda, akıl, emeğini en fazla ücret karşılığı kime pazarlayabileceğini bulma yetisi, özgürlük, emeğini -bedenini- istediğine satma hakkı, eşitlik ise insanlık dışı koşullarda yaşamak bakımından eşitlik olabilir ancak. Fakat, bu gerçeğin üstü çağdaş multi-medya aygıtlarının yardımıyla örtülmekte ve çoğunluk, her bireyin kendisi için en iyi olanın ne olduğunu bilebilebilecek kadar akıl sahibi olduğu, isteyenini istediğini yapabildiği, özgürlük rüzgarlarının estiği

ve tüm insanların haklar bakımından eşit olduğu kurgusal bir dünya tasarımı yaşama-ya mahkum edilmekte; hukuk sistemleri de, bireylere, bu kurgusal dünyanın aslında ne kadar gerçek ve “mümkün dünyaların en iyisi” olduğu yanılsamasını yaşatmanın etkili araçlarından birisi olarak kullanılmaktadır. Bu kurgusal “iyi dünya”nın “mümkün dünyaların en iyisi” olduğu yanılsamasını gerçeklik düzeyine çıkartan etkenlerin bir diğeri ise demokratik toplumlarda, anayasal güvence altına alınan, her yurttaşa tanınan ve bireylerin mevcut düzenin sorumluluğunu üstlenmelerini sağlayan sözde “seçme ve seçilme hakkı”dır. Aslında, sadece bu örnek üzerinden bakıldığında bile mevcut anayasaların ve hukuk sistemlerinin realiteden ne kadar uzak olduğu açıkça görülebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi, Aristoteles, liyakata dayalı eşitlikten yanadır ve özellikle yönetme hakkı söz konusu olduğunda ancak demokrasinin en kötü biçimlerinde herkesin yurttaş kabul edildiğini ve herkese yönetme ve yönetilme hakkı tanındığını ileri sürer. Amacı, sırf zenginlik, özgürlük, zafer kazanmak veya sırf can ve mal güvenliğini sağlamak olmayan, bunun ötesinde, erdemli ve soylu bir yaşamı –yani insana yakışır bir yaşamı- amaçlayan, gerçek bir siyasal toplum olabilmiş bir devlette yasama, yürütme ve yargı erkini elinde bulundurma hakkı öncelikle, ancak, adil, yiğit, dürüst, ölçülü ve alanında bilgili kişilere tanınan bir hak olabilir. Diğer türlü, ruhun bedeni değil de, bedeninin ruhu yönetmesine benzer ve her ikisi için de zararlıdır.

Son söz olarak şunu söyleyebiliriz: eğer bütün bunlar doğru ise, yani, bireyler günümüzde varsayıldığı anlamda akıl sa-

hibi, özgür ve eşit değilse, mevcut hukuk sistemleri içinde bireyler, “(a) neye göre yargılanacaktır, (b) neyin bir hak olduğu neyin bir hak olmadığı nasıl belirlenecektir ve (c) eşitlik nasıl sağlanacaktır, (d) eşitliği sadece haklar bakımından eşitlik olarak alacak olursak, bireyler hangi haklar bakımından eşit sayılacaktır, söz gelimi yönetme –yasama,yürütme ve yargılama- hakkı herkese tanınabilir bir hak olabilir mi ve en önemlisi (e) bütün bu yasal düzenlemelerin amacı nedir?” sorularına hiçbir zaman, dürüst ve doyurucu bir yanıt verilemeyecektir. Öyleyse, günümüzde, bütün dünyanın, yeni bir insan ve değer görüşüne dayalı, başta insan hakları olmak üzere, yeni bir hak ve hukuk anlayışına ihtiyacı vardır ve antik dönemin teorik ve pratik mirasını gözardı etmeden, bunun çözüm yollarını araştırmak ve insanlığa sunmak felsefecilerin temel görevidir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (1993). *Politika*. Çeviren: Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (1998). *Nikomakhos'a Etik*. Çeviren: Saffet Babür. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Aristoteles (2000). *Ruh Üzerine*. Çeviren: Zeki Özcan. İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Grotius, Hugo (1967). *Savaş ve Barış Hukuku*. Çeviren: Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hobbes, Thomas (2004). *Leviathan*. Çeviren Semih LİM. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Platon (1998). *Devlet*. Çevirenler S.Eyüpoğlu, M.A.Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi.